

С.М.Філімонов

ПОЛЬСЬКІ ОПОЗИЦІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ І ЇХ БОРОТЬБА ПРОТИ ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ В КРАЇНІ

© Філімонов С.М., 2000

Стаття присвячена подіям, які відбувалися в Польщі в період від кінця 70-х до початку 80-х років. Показані основні опозиційні організації, що існували в той період в країні, умови їх виникнення і основні напрямки діяльності.

The material is devoted to events, which occurred in Poland during the end 70 – beginning 80 years. Are shown basic of opposite organization, which the conditions of their occurrence and basic directions of activity worked during this period in the country.

Внутрішнє економічне і політичне становище в Польщі ще з середини 50-х років було вкрай нестабільним, що сприяло антитоталітарним силам. Саме з 1956 року в країні активізується антисоціалістична діяльність. В цьому році робітники Познані “підняли голос протесту проти існуючої форми соціалізму, підтриманий в жовтні загальнонародним рухом. Спроба “оновлення” у строю була перервана, і ПОРП повернулася до колишніх методів, хоч і в пом’якшеній формі” [4]. За думкою Я.Щепанського, ланцюг криз 1948, 1956, 1968, 1970 та 1980 рр. має крім політичних, економічних та соціальних причин демографічні корені. Основа порочного кризисного кола полягає у тому, що “нові покоління відходили від існуючої моделі соціалістичного устрою розчарованими” [4].

Покоління, що підросло не стало опорою нового устрою, в чому Щепанський звинувачує зле виховання. Дуже символічно, що серед “політичної еміграції та опозиції в країні керівну роль грали люди, які студентами були “надією партії” та вожаками партійної молоді”

Боротьба з цими антинародними та антипартійними явищами не велась і обмежувалась більше всього пишною риторикою. Зокрема, проведена з листопада 1957 року по травень 1958 року переатестація членів ПОРП не виключила з її рядів усі так звані ревізійні елементи і не поклала кінець їх діяльності поза партією. В кінці 50-х і на початку 60-х років вони, як підкреслює Є.Мушинський, не тільки утримувалися на поверхні політичного життя, але й періодично активізували свою діяльність і готували атаку на систему влади в країні [6].

В партії зменшувалася кількість людей, які в повоєнні роки сприйняли соціалістичний лад. У наступних поколіннях не тільки зменшується відсоток активних прихильників соціалізму, але після “невдалих спроб оновлення в 1956 та 1971 рр.” зростають “сумніви в можливості автоматичного удосконалення ладу” [4]. Серед молоді, що вступила у 70-ті роки в самостійне життя, переважало скоріше пасивне примирення з існуючим положенням, також зростало прагнення до змін. Ян Щепанський вважає, що якщо ця демографічна гіпотеза правдива, реформи стають неминучими, а репресії проти руху за оновлення країни – в якому би то не було вигляді – “призведуть через декілька років до нової революції значно більшого масштабу та сили [4]. До цього Щепанський додає, що кожне нове

покоління буде все менше уявляти війну, “сталінський період” та навіть події 70-х років, а буде мати “власне уявлення про прийнятний соціалізм”.

З ініціативи деяких груп “інтелектуалів” – як у партії, так і поза нею – створюються нові антипартійні, антисоціалістичні групи. Цим групам вдалося в 1967–1968 рр. викликати антидержавні і антипартійні виступи серед студентської молоді в багатьох університетських центрах.

Саме непослідовне ставлення властей до цих груп було на руку антитоталітарним структурам і дозволило їм створити в сімдесяті роки антисоціалістичну опозицію.

Поштовхом у розвитку польської демократичної опозиції став проект нової Конституції Польщі, в якому передбачалася легалізація однопартійної системи та конституційне зобов’язання лояльності до Росії. Обидві вимоги викликали гострий опір польського суспільства. 5 грудня 1975 року видатний польський економіст Едвард Ліпінський передав голові польського Сейму меморандум, підписаний 59 видатними діячами польської культури, в якому вони протестували проти легалізації обмеження суверенності Польщі.

Як згодом виявилось, цей документ, що став відомий, як “Маніфест 59”, був початком народження нового етапу польського антитоталітарного руху опору.

“Маніфест” підтримали найширші кола польської громадськості і під впливом цього тиску уряд погодився на деякі зміни в первісному проекті Конституції, вилучаючи з нього найбільш разючі антидемократичні статті.

Характерним тут є той факт, що саме перші заклики до творення робітничих профсоюзів дали власне польські інтелектуали – учасники згаданого вище “Маніфесту 59”.

Одним з ініціаторів цього маніфесту був Я.Куронь – одна з найбільш помітних та яскравих постатей на політичному небосхилі сучасної Польщі. Розпочавши – ще із шкільної лави – із захоплення марксизмом і комунізмом, Куронь, подібно багатьом своїм співвітчизникам та ровесникам, пройшов різні етапи на шляху суспільного діяча, перетворившись з активного учасника прокомуністичного молодіжного руху в дисидента, якого неодноразово піддавали репресіям, а потім, у демократичній Польщі, в “легального” політика та члена уряду.

Зміна його поглядів почалася в середині 50-х, з “відлиги”. Молоді комуністи, до числа яких належав Я.Куронь, вважали, що зуміють викоренити сталінізм у владних структурах, однак, усвідомивши, що майже нічого не зможуть зробити, що політика партії була та лишається, м’яко кажучи, помилковою, вступили на шлях відходу від комунізму, що, за словами самого Куроня, “усвідомили лише наприкінці” [2]. Член ПОРП з 1957 року, Куронь вже у 1964-му разом з Каролем Модзелевським (засновником “Клубу політичної думки” у Варшавському університеті, де вони обидва працювали) склав “Програмний маніфест”, в якому засуджувалася економічна політика партійно-державної еліти і містився заклик до політичних страйків. За публікацію маніфесту обидва були виключені з партії, а у березні 1965-го за написання широко відомого “Відкритого листа членам ПОРП” засуджені до трьох років тюрми.

Я.Куронь всього рік був на волі: у 1968-му він знову був засуджений за звинуваченням в організації антидержавних та антипартійних виступів під час так званих березневих подій (що розпочались з студентських маніфестацій, приводом до яких стала заборона вистави за поемою Адама Міцкевича “Дзяди”; студентів, що висунули вимоги громадянських свобод, підтримали діючи культури; влада, побачивши причину конфлікту в діях опозиційних сил, оголосила війну “ревізіонізму і сіонізму”) [2]. Звільнившись у 1971 році,

Я.Куронь стає одним з керівників демократичної опозиції – “професійним опозиціонером”, як він сам себе називав [2].

У 1976 році Я.Куронь разом з групою інших десидентів засновує безпосередньо після виступу в червні того року робітників тракторного заводу “Урсус”, що у Варшаві [3] “Комітет оборони робітників” (КОР), що поклав початок організованому опозиційному руху. КОР, перейменований згодом в “Комітет суспільної самооборони” – КСС-КОР, відомий зараз під скороченою назвою КОС-КОР, став впливовою силою, яка відіграла важливу роль у поборенні тоталітарного режиму в країні. Назва його походить від появи людей доброї волі, які намагались надати безкорисливу необхідну допомогу людям, які постраждали під час тих подій.

У листі до Маршала Сейму ПНР про заснування “Комітету оборони робітників” говорилося:

“Варшава, 23 вересня 1976 р.

До Маршала Сейму ПНР.

Вельмишановний Пане Маршале!

Від імені Комітету оборони робітників, жертв репресій у зв’язку з подіями 25.06.1976, посилаю на Вашу адресу для Сейму і властей ПНР звернення Комітету, одночасно повідомляючи таким чином про його заснування. Наш заклик охоплює, серед інших, вимоги амністії, які спрямовуємо насамперед до Сейму.

З повагою. – член Комітету

Єжи Анджеєвський” [8].

В ініціативну групу цієї організації разом з Я.Куронем ввійшли люди, що багато років брали участь у політичній боротьбі з польською владою. Це – А.Міхнік, Я.-Ю.Ліпський, Є.Анджеєвський та інші. Це були досить досвідчені кадри. Досвіду вони набрали протягом тривалого часу. Деякі з них разом з Куронем починали свою боротьбу ще в 50-х роках зі спроб ліквідувати нові традиції польського харцерства. Але для багатьох “бойовим хрещенням” став березень 1968 року.

“Політична опозиція, – писав Я.Куронь, – представлена в нашій країні особами, які стоять на різноманітній ідейній платформі з різноманітним світоглядом, політичними поглядами, програмовими задумами і т.п. В цілому їх можна характеризувати тільки шляхом визнання загального для нас противника – існуючої соціально-політичної системи”. Щодо техніки діяльності КОС-КОР Я.Куронь пише: “Я виголошуюсь за відкритий характер діяльності в громадському русі... Ступень втягнення кожного члена такої групи в її діяльність залежить в готовності зазнати можливих репресій. Я виголошуюсь за відкритий характер діяльності, оскільки тільки таким шляхом можна створити масовий громадський рух і його органи” [5].

КОС-КОР хоча і не був багаточисельним (біля 40 чоловік), проте він фактично мав розгалужену структуру організацій, до складу яких входило кілька сот активістів. Саме вони вели постійну роботу серед польської громадськості і зуміли привернути на свій бік чимало поляків. Саме з ініціативи КОС-КОР були створені так звані комітети вільних профспілок, головним завданням яких, підкреслює Є.Мушинський, було проведення анти-соціалістичної роботи безпосередньо серед робітників [6].

Акції КОС-КОР не були даремні. Вже влітку 1977 року під їх дією уряд вирішив проголосити амністію для робітників, які в результаті минулорічних заворушень (грудень 1970 року і червень 1976 року) були засуджені на великі терміни.

Також досить впливовою організацією серед польської спільноти, яка відіграла важливу роль у поборенні тоталітарного режиму в країні, була “Конфедерація незалежної Польщі” (КНП). До складу її керівництва входили Л.Мочульський, Р.Шеремет’єв, Т.Станьський та інші. З перших же днів своєї діяльності КНП ставила собі за мету встановити тісні зв’язки з польського діаспорою і добитися як матеріальної, так і моральної підтримки.

Розгортаючи свою діяльність, КНП одночасно створила низку своїх зарубіжних філіалів.

Слід зазначити, що важливу допомогу і підтримку КНП отримала від так званого “Легітимістського центру” [7]. Цей центр об’єднував еміграційні угруповання на Заході, що входили до складу “польського уряду” у Великобританії і так званого “Фонду вільного слова” (ФСС), що був створений у 1978 р. на Всесвітньому з’їзді польської еміграції у вільному світі, який офіційно заявив про свою єдність з “країною, що бореться” [1].

КНП мала тісні контакти і користувалася підтримкою створеної в 1975 році в США організації “Вільна Польща”. 11 серпня 1976 року вона була зареєстрована в міністерстві юстиції США як філіал “уряду Польської Республіки” в Лондоні.

Намагаючись заручитись підтримкою за кордоном своєї діяльності, КНП скерувала в деякі країни так званих “повноважних Політичної ради КНП”. У Західній Європі таким повноважним був М.Пстронг-Беленський, з місцезнаходженням у ФРГ, а в Скандинавії – Є.Клебан, з місцезнаходженням у Швеції. Діяльність їх зіграла важливу роль у антитоталітарних зусиллях як КНП, так і всієї політичної опозиції в Польщі.

Важливий моралізуючий вплив на опозиційні сили в країні відіграла також “Револьюційна робітничка ліга Польщі” (РРЛП), створена у Франції, та її орган “Шершень”, що виходив у Парижі з квітня 1977 року. Редактором його був Е.Балука, який в грудні 1970 і січні 1971 років був головою страйкового комітету верфі ім.Варського в Щецині. Одним з основних закликів “Шершня” було “покінчити з монополією ПОРП”.

Слід відзначити, що керівництвом опозиційною організацією редакція газети вважала КОС-КОР. І саме “Шершень” виступив за створення “незалежних профспілок”. Як відомо, ними стала “Солідарність”.

За період 1976–1979 років у Польщі були створені і успішно діяли й інші антисоціалістичні угруповання. Це – “Рух на захист прав людини і громадянина”, “Студентські комітети солідарності”, “Комітет селянської самооборони”, “Рух молоді Польщі”, які представляли різні ідеологічні течії і погляди, в тому числі реформізм, аграрні, неолібералізм, націоналізм тощо.

Лідерами цих організацій (структур) були історики, філологи, соціологи – прибічники демократичних традицій в суспільному житті. Це – Т.Мазовецький, Б.Геремек, К.Модзелевський, Я.Курунь, А.Міхнік та інші.

Саме ці угруповання, діючи в підпіллі або напівлегально, готували ґрунт для повалення соціалізму в Польщі, а також для захоплення влади. Вони розробляли програми і розповсюджували їх у різних колах громадськості, намагаючись тим самим добитися в своїх діях підтримки широкого загалу.

Це було наступним організованим і переломним кроком у процесі наростання демократичної опозиції.

На початку липня 1980 року в різних містах Польщі почалися короткі попереджувальні страйки та перерви у праці. Це була відповідь польських робітників на повідомлення уряду від 1 липня про підвищення цін на м’ясо. Хоч польські робітники страйкували вже не

вперше, ніхто не міг передбачити, що цього разу робітничі протести принесуть такі далекосяжні результати, що тодішні події – це перші вибухи вулкану, який незабаром прокотиться лавиною по всій Польщі, що страйки приведуть до глибинних потрясінь у польському суспільстві, до серйозних чисток у верхівці партії, до концентрації на кордонах Польщі військ Радянського Союзу, що ці події довгий час зосередять на собі увагу світу.

В середині липня вийшли на страйк робітники заводів Любліна. Це привело до майже повної зупинки організованого життя міста. Відчувши небезпеку, політбюро партії звернулося до робітників з закликом повернутися до праці. Заклики лишалися без відповіді впродовж тижня, – аж до часу, коли робітникам було гарантовано підвищення зарплати.

21 липня у Варшаві застрайкували водії автомашин, що розвозять пресу, а 23 липня страйки прокотилися по таких містах Польщі, як Вроцлав, Стальова Воля, Любартів, Холм, а наступного дня – в Кельцях, Гданську, Гдині, Познані. Страйки були короткотривалі, мали характер протесту й перестороги, а вимоги робітників визначалися економічними та соціально-побутовими причинами (платня, безпека праці тощо). Хоч такі домагання були виправдані, й уряд зазвичай йшов на поступки, страйки й протести не привели до загально-національного руху робітництва.

Мобілізує робітництво фактором стали дві справи: повернення до праці робітників, репресованих під час криваво придушених робітничих заворушень на Примор'ї Польщі в 1970 році, та вимога до уряду визнати незалежні профспілки. Тоді як уряд відносно швидко пішов на поступки в першому питанні, зокрема в “реабілітації” провідної постаті заворушень 1970 року Анни Валентінович, то у справі незалежних профспілок вожді польської компартії чинили рішучий спротив.

Прагнення мати власні незалежні профспілки, не пов'язані з так званими профспілками, що існували в Польщі і колишньому Радянському Союзі, завданням яких було дбати про виконання доручених партією планів, зелектризувала польське робітництво. Вперше економічні і соціальні вимоги супроводжувалися виразно політичним домаганням, і тільки воно перетворило робітничий рух упродовж найближчих місяців в організовану силу.

Важливу роль у боротьбі проти тоталітарної системи відіграла позацензурна преса, початки якої сягають 1975 року. В 1980 році кількість її видань становила приблизно 30. Це, зокрема, “Робітник”, “Глос”, “Дрога”, “Запіс”, “Спотканя”, “Опінія”, “Господаж”, “Індекс”, “Братняк” та інші. “Найстаршим” з них був “Інформаційний бюлетень”, що систематично реєстрував найважливіші події в житті польського народу, зокрема репресії проти демократичної опозиції та її дій. Напрямок тих публікацій був дуже різноманітний. Він охоплював різні ділянки життя народу і репрезентував різні групи населення.

Видавалися також спеціальні есе про становище в країні. Найбільш відомі серед них є праці під назвою “Досвід та майбутнє”. Ця назва походить від утвореного у Варшаві в 1979 році Дискусійного клубу, до складу якого входили журналісти, громадські активісти, науковці, діячі культури, представники костелу, причому деякі з членів клубу були членами партії.

Зміцнення громадсько-політичних організацій і позацензурних видань спричинили те, що робітничі страйки в 1980 році не відбувалися ізольовано від інших верств суспільства.

Характерним тут є і той факт, що завойовані робітниками незалежні професійні спілки стали зразком для легалізації інших громадських організацій. За робітниками в наступ пішли польські селяни, вимагаючи власних профспілок і знайшли в цьому підтримку організованого робітництва.

Студентська молодь висунула вимогу реформи навчання, зокрема вилучення з обов'язкових предметів лекцій з марксизму-ленінізму та російської мови.

До кінця 70-х років у Польщі в основному склалася структура опозиції. Опозиційні настрої, пряма опозиційна діяльність охопила досить значні суспільні прошарки: науковців, перш за все – гуманітарних напрямків, інтелігенцію, діячів літератури і мистецтва, студентську молодь, значну частину робітничого класу.

Опозиція дотримувалася різних цілей, причому не завжди ворожих порядкам, які були усталені основним законом ПНР. Держава однак не шукала пом'якшення напруженості в суспільному житті за допомогою політичних методів і ставала на шлях адміністративної протидії, що, як показали подальші події початку 80-х років, тільки поглибило кризу.

Отож, страйки в Польщі в липні 1980 року не були випадковою подією. Їх треба радше розглядати як завершення довгого процесу боротьби всіх верств польського народу за політичні та соціальні свободи і національно-державну незалежність впродовж останніх десятиріч.

Страйки – це великий крок вперед на шляху боротьби поляків за демократію і державну самостійність, за звільнення від московського контролю.

Змінилась тактика боротьби польських патріотів проти власної комуністичної бюрократії. Вони не проголошують її ворогом народу, що його треба знищити, вони лише вимагають від уряду права на самоврядування в окремих галузях громадського життя, контролю над владою, а інколи навіть намагаються перетягнути на свій бік ту частину апарату, в якій не знищене національне почуття.

Розстановка сил у світі та Польщі на початок 1981 р., коли минуло п'ять місяців як розпочався рух соціального протесту, зауважує Я.Щепанський, вималювалася настільки визначено, що “вже можна вийти з сфери допущень та стати на підґрунті впевнених прогнозів” [4]. Соціальний рух, що виник на початку липня 1980 року, був рухом, якому притаманні “деякі риси революційних рухів”, а саме: елементи протесту та прагнення до реформ.

Все це разом взяте без сумніву визначало подальший етап розвитку польського руху опору, який був тісно пов'язаний з двома явищами в житті польського народу, що спостерігалися в другій половині 1970-х років: із зростаючою кризою в польському народному господарстві та з небувалою динамікою відродження громадської думки.

1. Боровецкий Е. *Контрреволюция под маской “Солидарности”* // *Необъявленная война против Польши*. – М., 1989. – С.154. 2. Куронь Я., Жаковский Я. *Семилетка, или Кто украл Польшу* // *Иностранная литература*. – 1998. – № 10. – С.32–38. 3. Модзелевский Э. *Импорт контрреволюции (теория и практика КОС-КОР)* // *Необъявленная война против Польши*. – М., 1989. – С.80. 4. Szczepański J. *Poszukiwanie rozsądnego wyjścia* // *Polityka*. – Warszawa, 1981. – 3 stycz. – R.25. № 1. – S.1 5. Modzielewski E. *Import kontrrewolucji (Teoria i praktyka KOS-KOR)*. – W., 1982. – S.27–88. 6. Muszyński J. *Antykomunistyczny “pochód krzyżowy” przeciw Polsce* // *Żołnierz Wolności*. – 1984. – 31 stycznia. 7. Reniak M. *KNP. Kulisy, fakty, dokumenty*. – W., 1982. – S.60–84. 8. *Wydatki czerwcowe i działalność Komitetu Obrony Robotników. Komitet Obrony Robotników. Warszawa, maj 1977 r.* // *Aneks*. – 1977. – С.13–24.